

טרור מהו? מימי-הביניים ועד למאה העשרים ואחת

כוחו של הטרור הוא תולדה של עליית המדינה המודרנית במהלך העת החדשה השיגה המדינה מונופול מוחלט על אלימות פוליטית מונופול זה יצר את התנאים המתאימים לצמיחתו של טרור: אסטרטגיה שאינה יכולה לפגוע באופן ממשי בכוחו של האויב, אבל זורעת פחד ובהלה ופוגעת באופן סמלי במונופול האלימות של המדינה האפקטיביות של הטרור תלויה במידה רבה בתגובתה של המדינה הנפגעת כיוון שהלגיטימציה של המדינה המודרנית מושתתת על ההבטחה להעניק ביטחון מלא לאזרחיה היא מגיבה לעתים באופן לא מידתי ולא נבון, ובכך היא מעצימה את האפקטיביות של פעולת הטרור.

האם טרור פירושו פגיעה באזרחים?

המילה "טרור" הפכה בשנים האחרונות לכלי ריק. כל-כך הרבה משמעויות מוסריות ופוליטיות הולבשו עליה, עד שהיא התרוקנה מכל משמעות אמיתית והפכה למילת גנאי, שאותה מטיחים אנשים בכל מה שאינו מוצא חן בעיניהם. מחבלים מתאבדים הם כמובן טרור, אבל כך גם סיכול ממוקד וכיבוש; המתקפה ב-11 בספטמבר 2001 היא טרור, אבל כך גם הפלישה האמריקנית לעיראק, הנאו-קולוניאליזם הכלכלי של המערב, ואף הרס האקולוגיה של כדור הארץ. לריקון המילה מתוכן אחראי, אולי יותר מכל אדם אחר, הנשיא האמריקני ג'ורג' ו"ו בוש, בהכרזת המלחמה שלו על "הטרור". כדי להציל את המילה "טרור" ולצקת בה מחדש קצת תוכן, רצוי להניח בצד את הדעות הקדומות המוסריות והפוליטיות ולהתבונן בטרור מנקודת מבט צבאית צרה. מהו טרור מנקודת מבט צבאית? במה הוא נבדל מאסטרטגיות צבאיות אחרות?

בניגוד לדעה רווחת, לא כל התקפה על אזרחים היא טרור. ההבחנה בין אזרחים לבין לוחמים לא הייתה תמיד מקובלת במרוצת ההיסטוריה. לעתים קרובות לא זכו אזרחים לשום חסינות מפני אלימות צבאית, ואסטרטגיות צבאיות רבות אף התבססו על פגיעה מכוונת באזרחים. כך למשל בימי-הביניים נמנעו צבאות מגנים פעמים רבות מקרבות-שדה והעדיפו להתבסס על רשת של מבצרים, מתוך הנחה, שכיבוש של מבצר אחד עשוי לארוך עונת מלחמה שלמה ולהתיש את הפולש תוך מינימום סכנה למגן. כדי להתמודד עם אסטרטגיה הגנתית זו נהגו פולשים רבים לערוך פשיטות מהירות ועמוקות על אדמות האויב הצבא הפולש עקף את המבצרים והתרכז בבזיזה ובשריפה של שדות, כפרים וערי פרזות. מטרת הפשיטה הייתה לפגוע בכבוד וביכולת הכלכלית של האויב ולנסות ולמשוך אותו על-ידי כך לקרב-שדה מכריע בתנאים נוחים לפולש.

לדוגמא, במלחמת מאה השנים נעו צבאות אנגליים לאורכה ולרוחבה של ממלכת צרפת וזרעו הרס על פני שטחים עצומים, כשהם נמנעים מלתקוף מטרות מבוצרות ומרכזים את מאמציהם הצבאיים נגד האוכלוסייה האזרחית. בשנת 1339, למשל, פלש אדוארד השלישי מלך אנגליה בראש צבאו לממלכת צרפת. במכתב ששלח לארכיבישוף מקנטרברי תיאר המלך ללא כחל ושרק את פעולותיו הצבאיות בצרפת:

ביום שני, בערב יום החג של מתאוס הקדוש, עזבנו את ולנסיין (Valenciennes) ובאותו יום התחלנו לשרוף את אזור קמברסי (Cambresis), והמשכנו להשם את האזור הזה במשך שבוע שלם, כך שהמחוז נחרב לגמרי – חיטה, בקר וטובין אחרים. ביום השבת שלאחריו הגענו למארקוין (Marcoing), שנמצאת בין קמברסי לבין ממלכת צרפת, ובאותו יום התחילה מלאכת השרפה בתוך צרפת. [...] וכך המשכנו כל יום בדרכנו קדימה, כשאנשינו שורפים ומשמידים אזור ברוחב של 12 עד 14 פרסאות [כ-20 קילומטר].

שליחי האפיפיור שביקרו באזור זמן קצר לאחר מכן מצאו 187 כפרים הרוסים בנתיב המסע של הצבא. בלה שאפל (La Chapelle), רק אחד מ-187 כפרים אלה, מנו שליחי האפיפיור כ-100 משפחות איכרים שאיבדו את כל רכושן והיו על סף מוות ברעב.

דוגמא אחרת היא הפצצת ערי גרמניה ויפן בין השנים 1944-1945 בידי בעלות הברית. כיוון שהטכנולוגיה הקיימת לא אפשרה למפציצים לתקוף מטרות צבאיות נקודתיות בצורה יעילה, אימצו חילות האוויר של בעלות הברית אסטרטגיה של הפצצות שטח רחבות, שמטרתן הייתה ערים גדולות. התירוץ לפגיעה המסיבית באוכלוסייה האזרחית היה, שבמלחמה טוטלית אזרחים הם חלק מהמאמץ המלחמתי בדיוק כמו לובשי מדים, ולכן הם בגדר מטרה צבאית לגיטימית.

אפילו כאשר צבאות סימנו צבאות אחרים כמטרתם העיקרית, כמעט תמיד נלכדו אזרחים בתווך ושילמו מחיר כבד. דוגמא קלאסית לכך היא גורלם של אזרחים בערים נצורות. בזמן מצור לא הייתה לצבא הצר על העיר שום אפשרות להרעיב את חיל המצב שבעיר בלי להרעיב גם את האזרחים. דוגמא מאירת עיניים ליחס כלפי האזרחים ניתנה בעת המצור על העיר סיינה (Siena) בשנים 1554-1555. כאשר איים המחסור במזון להכניע את העיר, פקד מפקד חיל המצב, המרשל בלייז דה מונלוק (Monluc), לגרש מן העיר את כל "הפיות חסרי התועלת". אלפי אזרחים אולצו לעזוב את העיר בחוסר כול, וכשהגיעו אל קווי הצבא הצר על העיר, סירב מפקדו, המרקז מריניאנו (Marignano), להתיר להם לעבור. מריניאנו חישב, שהאזרחים ייאלצו לחזור לסיינה, יכבידו שם על מצוקת המזון וכך יזרזו את הכניעה. מונלוק מצדו סירב להתיר להם לחזור אל בין החומות, והם חיו במשך שבועות אחדים במרווח שבין חומות העיר לבין קווי הצבא הצר עליה, כששני הצדדים מסרבים לתת להם מזון או לאפשר להם לעבור. כשלושה רבעים מהם גוועו ברעב ובקור לפני שהעיר נכנעה. שנים לאחר מעשה כתב המרשל מונלוק בזיכרונותיו, כי מאה פעמים הצטער על התנהגותו כלפי "הפיות חסרי התועלת": אילו גירש אותם שלושה חודשים קודם, כתב, לא היה נאלץ להיכנע.

במרוצת ההיסטוריה כולה אין כנראה אף דוגמא אחת למערכה צבאית שלא הייתה כרוכה באלימות מסוימת נגד אזרחים, ואין כמעט אף מלחמה שרוב קורבנותיה לא היו אזרחים. יש לזכור, שבכל המלחמות עד למאה העשרים נגרם רוב הקטל – ביחס של עשרה לאחד לפחות – על-ידי מחלות ורעב שבאו בעקבות הצבאות, ולא על-ידי אמצעי לחימה. גם במקרים שבהם עשו הצבאות עצמם כמיטב יכולתם להבחין בין לוחמים לאזרחים, המחלות והרעב מעולם לא עשו הבחנות כאלה.

אפשר כמובן לקרוא לכל זה "טרור". אפשר לומר, שהמלך אדוארד השלישי, מפקדי חילות האוויר של בעלות הברית, המרקז מריניאנו והמרשל מונלוק הם טרוריסטים לא פחות מאבו

נידאל או ברוך גולדשטיין. אפשר לומר, שכל מי שמנהל מלחמה מתוך ידיעה ברורה שהוא גורם מוות ברעב ובמחלות לאלפי אזרחים הוא טרוריסט, גם אם הוא מורה לחייליו לא לנעוץ את חרבותיהם בנשים וילדים. אולם אם כך, ההבחנה בין "טרור" לבין כל "מלחמה" מטשטשת לגמרי. זו בדיוק הגישה שמרוקנת את המילה "טרור" מכל משמעות.

אלימות בידי גורמים שאינם מדינה

דעה רווחת אחרת אומרת, כי "טרור" הוא אלימות פוליטית המופעלת על-ידי גורמים שאינם מדינות. דעה זו חביבה במיוחד על מדינות וראשי מדינות, אך גם היא בעייתית ביותר. ראשית, היא מוציאה מכלל אפשרות טרור שמופעל בידי מדינות. שנית, תפישה כזו איננה מבהירה כיאות מצבים של מרד, מהפכה ומלחמת אזרחים. האם צבאו של ג'ורג' ושינגטון במלחמת העצמאות האמריקנית היה ארגון טרור? האם הלוחמים במרד גטו ורשה היו טרוריסטים?

שלישית, דעה זו מתעלמת מכך, שהיכולת לנהל מלחמה איננה מוגבלת רק למדינות או אפילו למורדים ומהפכנים שרוצים לייסד מדינות חדשות חברות עסקיות למשל עשויות לנהל מלחמה בהיקף עצום, והגדרתן של חברות כאלה כ"ארגוני טרור" מרדדת מאוד את ההבנה של מלחמות העבר ועשויה להקשות על הבנת מלחמות העתיד. כך למשל בעת החדשה המוקדמת החזיקו חברות מניות אירופיות בצבאות של עשרות ומאות אלפי לוחמים וכבשו אימפריות רחבות-ידיים, ורבות מן המלחמות באירופה עצמה "הופרטו" ונהלו בידי יזמים עסקיים וחברות שכירים. האם צבאה של "חברת הודו המזרחית האנגלית" (The English East India Company), חברת מניות פרטית שכבשה את הודו ושלטה בה במאות השמונה-עשרה והתשע-עשרה באמצעות צבא בן למעלה ממאה אלף חיילים, היה ארגון טרור? האם אלברכט פון ולנשטיין (Wallenstein), מצביא ואיש עסקים צכי שהקים צבא פרטי של עשרות אלפי חיילים ומכר את שירותיו לקיסר ההבסבורגי במלחמת שלושים השנה, הוא בגדר מקבילה מוקדמת של אוסמה בן-לאדן?

אין זו שאלה אקדמית גרידא. מתרבים הסימנים לכך, שהמאה העשרים ואחת תחזה בדעיכתם של הצבאות הלאומיים וחזרתם לזירה של צבאות שכירים בינלאומיים. כבר כיום מפריטים האמריקנים חלק גדול מהמלחמה בעיראק לקבלני משנה פרטיים. חברות אבטחה שלרשותן עומדים אלפי לוחמים ונשק כבד. האם חברות כאלה והמקבילות להן בעתיד הן ארגוני טרור? אי-אפשר לעקוף בעיה זו בטענה, שחברות האבטחה בעיראק נשכרו על-ידי מדינה, או שהצבא הפרטי של "חברת הודו המזרחית" זכה לגיבויה של הממשלה הבריטית. אחרי הכול, אין כמעט בנמצא ארגון טרור שאינו זוכה לתמיכה ומימון מצד ממשלה של מדינה זו או אחרת

הטלת פחד

מנקודת מבט צבאית אי-אפשר אפוא להגדיר טרור על-פי זהותם של מפעיליו או של קורבנותיו. אלימות שמופעלת על-ידי גורם שאינו מדינה, ושמטרותיה הם אזרחים, איננה בהכרח טרור (למשל, הרג אלפי אזרחים הודים בידי צבאה של "חברת הודו המזרחית"). מהו אם כן טרור? כפי שמעידה המשמעות המילולית של המילה, טרור הוא אסטרטגיה צבאית שבמרכזה הטלת פחד, ולא פגיעה פיזית. את האסטרטגיה הזו מאמצים כמעט תמיד גורמים שחולשתם ממילא אינה מאפשרת להם לפגוע פגיעה פיזית באויב. טרור הוא שימוש באלימות על-ידי מי שאינו מסוגל, או לפחות אינו מתכוון, לגרום לפגיעה פיזית בכוחות, בתשתיות וביכולת הלחימה של האויב. תחת זאת, מפעיל הטרור מנסה לפגוע באויב על-ידי זריעת פחד, בלבול ומבוכה. כל פעולה צבאית זורעת מידה מסוימת של פחד, אולם בפעילות צבאית

קונבנציונלית הפחד הוא רק תוצר לוואי של הפגיעה הפיסית, והוא עומד ביחס ישר לכוח המופעל. בטרור הפחד הוא כל הסיפור, והוא אינו עומד בשום יחס לכוח המופעל.

אחרי התקפת טרור מוסיף האויב להחזיק באותו מספר חיילים ואותו מספר טנקים קווי הטלפון שלו, הכבישים ופסי הרכבת, נשארים ברובם המכריע ללא פגע; תחנות המכ"ם שלו, אנטנות ההאזנה ומצלמות הלוויןנים שאוספות מודיעין, גם הן עדיין פועלות כסדרן; מפעלי התעשייה הצבאית, נמלי הים ומחסני הציוד הגדולים לא ניזוקו. כל אחת מפעולות הטרור המפורסמות נגד ישראלים – כמו למשל הטבח במעלה עקרבים (בשנת 1954), ההתקפה על האוטובוס של ילדי אביבים (בשנת 1970), הטבח בנמל התעופה לוד (בשנת 1972), או הטבח באולימפיאדת מינכן (בשנת 1972) – הביאה למותם של כשני תריסר אנשים לכל היותר. בשנת 2002, שנת השיא של פעולות הטרור בישראל, נהרגו 451 ישראלים בפעולות טרור (לעומת 542 בתאונות דרכים). כמה פעולות, כמו פיצוץ מטוס "פאן אמריקן" מעל לוקרבי (Lockerby, בשנת 1988), הביאו למותם של מאות אנשים. מתקפת 11 בספטמבר אכן הציבה רף חדש, בכך שהביאה למותם של כ-3,000 בני-אדם, אולם בינתיים היא בגדר אירוע חריג, ואפילו היא מתגמדת לעומת פעולות צבאיות קונבנציונליות. בהשוואה לרף שהוצב על-ידי הקרב על הסום (Somme; 19,000 הרוגים בריטים ביום אחד, 300,000 הרוגים משני הצדדים במהלך המערכה כולה), או על-ידי הפצצת הירושמה (100,000 אזרחים הרוגים), הטרור הוא בקושי מטרד.

תקוותו של הטרוריסט היא, שפחד ובלבול יגרמו לאויב להפעיל את כוחו המסיבי בדרכים מוטעות. באופן אופטימלי, הטרוריסט פועל כמו אמן טאי צ'י ומביס את האויב באמצעות כוח של האויב עצמו. כך למשל, הבריטים הובסו על-ידי תגובתם לטרור של האצ"ל, ולא על-ידי האצ"ל; הצרפתים באלג'יריה הובסו על-ידי תגובתם לטרור של "החזית לשחרור לאומי" (FLN), ולא על-ידי ה-FLN; האמריקנים, כך אפשר לחשוש, הולכים ומובסים על-ידי תגובתם לטרור של אל-קאעדה, ולא על-ידי הטרור עצמו. הרעיון הוא, שכאשר האויב מפעיל את כוחו המסיבי נגד הטרור, הוא מחולל סערה צבאית ופוליטית גדולה לאין שיעור מזושהטרור לבדו מסוגל ליצור. ובמהלכה של כל סערה צבאית-פוליטית מתרחשים בהכרח דברים בלתי-צפויים: גורמים ניטרליים נפגעים ממנה ומשנים את עמדותיהם, דעת הקהל מתעוררת, שאלות נשאלות, נעשות טעויות, משתנה מאזן הכוחות – והטרוריסט יכול לדוג הישגים ונכסים חדשים במים עכורים. גם מדינות עשויות לאמץ אסטרטגיה כזו ברגעי ייאוש. כך למשל מתקפת הסקאדים על ישראל בשנת 1991 לא הייתה יכולה לגרום לישראל נזק פיסי רציני כלשהו; תקוותו היחידה של סדאם חוסיין הייתה, שישראל תתרגז מספיק כדי לתקוף את עיראק וליצור מערבולת פוליטית, שאולי תטרוף את הקלפים הפוליטיים מחדש ותנחית בחיקו של סדאם קלף מנצח לא-צפוי.

מנקודת מבט זו יש הבדל חד מאוד בין מתקפת 11 בספטמבר, שהייתה בהחלט פעולת טרור, לבין ההפצצה של דרזדן (Dresden) בידי הבריטים והאמריקנים ב-13-15 בפברואר 1945, שלא הייתה פעולת טרור. ההבדל איננו נעוץ בכך, שאזרחי דרזדן (אשר לפחות 20,000 מהם איבדו את חייהם בהפצצה) היו אשמים בפשעים נוראים בעוד שאזרחי ניו-יורק היו טליתות שכולן תכלת. ההבדל נעוץ בכך, שהפצצת דרזדן תוכננה בראש ובראשונה כדי לפגוע פגיעה פיסית בתשתיות ובכוח הלחימה של גרמניה. המטרה העיקרית הייתה לנתק את קווי התקשורת והאספקה של הצבאות הגרמניים שפעלו בחזית המזרחית מול הרוסים, להקשות על משלוח של תגבורת מהחזית המערבית, ובו בזמן גם לסגור את דרכי ההימלטות של

הגרמנים, ולמנוע מהם לסגת באופן מסודר ולארגן קו הגנה חדש הנשען על דרזדן כבסיס עורפי. זריעת פחד, מבוכה ובלבול היו לכל היותר מטרה משנית של ההפצצה. ואכן, בעקבות ההפצצה על דרזדן נפגעו קווי התחבורה והתקשורת שעברו דרך העיר (בעיקר מסילות הברזל החיוניות והגשרים על נהר האלבה) פגיעה חמורה ושותקו למשך שבועות. כמו כן נהרגו אלפי פועלים ועשרות מפעלים הוצאו ממעגל הייצור המלחמתי. ב-16 בפברואר 1945 היה קשה הרבה יותר לתגבר את הצבא הגרמני בחזית האודר (Oder) ולהעביר לו אספקה מאשר שלושה ימים קודם.

מתקפת 11 בספטמבר, לעומת זאת, לא תוכננה כדי לפגוע בתשתיות חיוניות של ארצות-הברית, ופגיעה כזו אכן לא התרחשה. ב-12 בספטמבר 2001 לא היה קשה יותר לתגבר את הצבאות האמריקניים ברחבי העולם בהשוואה למצב יומיים קודם מה שאפשר למתקפת 11 בספטמבר לחולל שינוי מהותי במצב האסטרטגי והפוליטי בעולם הייתה אך ורק התגובה האמריקנית – ההחלטה להכריז מלחמה על "הטרור" ולפלוש לאפגניסטן ולעיראק, החלטה שטרפה את הקלפים הפוליטיים ברחבי העולם ובייחוד ברחבי העולם האסלאמי:

תגובת המדינה

מי שמוותר על פעילות צבאית קונבנציונלית לטובת טרור עושה זאת כמעט תמיד מעמדה של חולשה ומחוסר בררה. השימוש בטרור הוא דרך לא אטרקטיבית ביותר. מנקודת מבט צבאית הבעיה העיקרית של הטרור היא, שלמרות יכולתו לגרור את האויב לפעולה, מידת ההשפעה שלו על בחירת מסלול הפעולה של האויב היא מוגבלת ביותר. מאחר שהטרור אינו יכול להסב נזק פיסי ממשי לאויב, כל סל האפשרויות שעמד לרשות האויב לפני התקפת הטרור עומד לרשותו גם אחריה, והבחירה בין אפשרויות הפעולה השונות היא כולה בידי האויב. רוב המדינאים והגנרלים שואפים להימנע בכל מחיר ממצב זה. בדרך-כלל נועדו פעולות צבאיות להוציא מתוך סל האפשרויות של האויב את המסוכנות שבהן. כך למשל ישראל לא הייתה בטוחה כיצד תגיב עיראק על הפצצת הכור הגרעיני שלה, מלבד לגבי דבר אחד – היא ידעה שעיראק לא תוכל להגיב בנשק גרעיני. באותו אופן היפנים ב-8 בדצמבר 1941 היו בטוחים לפחות לגבי דבר אחד: יעשו האמריקנים מה שיעשו, הם לא יוכלו לשלוח צי למימי דרום-מזרח אסיה בשנה הקרובה.

גירוי האויב לפעולה בלי יכולת להשפיע על הבחירה של דרך הפעולה שלו הוא מעשה של ייאוש, שנעשה רק כשאין בררה אחרת. כאשר גורם כלשהו הוא בעל יכולת צבאית מספקת כדי לפגוע באויב פגיעה של ממש ולהשפיע על דרכי הפעולה שלו, הוא יעדיף לנהוג בצורה מבוקרת ולא להמר על עתידו בצורה עיוורת כך למשל, ישראל הפציצה את הכור העיראקי ולא את הבניין הגבוה ביותר בבגדד; היפנים הטביעו את הצי האמריקני בפרל הרבור (Pearl Harbor) ולא ספינת טיולים אזרחית. אילו תקפו היפנים במכוון ספינת טיולים אזרחית כדי לגרור את ארצות-הברית לצאת למלחמה, והיו מותירים את הצי בפרל הרבור ללא פגע, היה הדבר נחשב למעשה אווילי בצורה בלתי-רגילה.

ארגון אל-קאעדה עצמו נתן דוגמה מובהקת לצורת חשיבה זו. ב-10 בספטמבר 2001 רצחו מתנקשים, שהיו ככל כנראה סוכנים של אל-קאעדה, את אחמד שאה מסעוד (Shah Massoud), "האריה מפנג'יר", מנהיג "הברית הצפונית" באפגניסטן. בתוך אפגניסטן היו אז ארגון אל-קאעדה ושלטון הטליבאן חזקים דים כדי לפעול ככוח צבאי קונבנציונלי ולא כארגון טרור. כשהם התכוננו למתקפת 11 בספטמבר וסקרו את מצבם באפגניסטן, הם זיהו את

האפשרות של שיתוף פעולה בין ארצות-הברית ל"ברית הצפונית" כאפשרות מסוכנת במיוחד, ולכן הם ניסו להוציא אותה מסל האפשרויות האמריקני בעוד מועד. הדרך שבה הם בחרו הייתה לחסל את אחד הנכסים האסטרטגיים העיקריים של "הברית הצפונית" – אחמד שאה מסעוד. "הברית הצפונית" הייתה מורכבת מערב-רב של גורמים מסוכסכים, שהחזיקו מעמד יחד בעמל רב, במידה רבה הודות לכריזמה של מסעוד. לכן אפשר היה לקוות, שחיסולו יפורר את הברית, וכך ימנע שיתוף פעולה אפשרי בינה לבין ארצות-הברית. העובדה ש"הברית הצפונית" השקיעה מאמצים רבים כדי להגן על מסעוד מפני ניסיונות התנקשות, מעידה שגם היא הכירה היטב בחשיבותו של האיש.

חיסולו של מסעוד, בניגוד למתקפת 11 בספטמבר, היה אם כן פעולה צבאית "קונבנציונלית" ולא טרור, פעולה שאינה נבדלת במאום מהסיכולים הממוקדים שביצעה ישראל, או מהפלת המטוס שהוביל את אדמירל ימאמוטו (Yamamoto) בידי האמריקנים בשנת 1943. אם ב-11 בספטמבר התמודד ארגון אל-קאעדה מול אויב חזק ממנו לאין שיעור, ויתר מראש על ניסיון לפגוע בנכס אסטרטגי חשוב ובחר בדרך הטרור, הרי ב-10 בספטמבר התמודד אל-קאעדה עם אויב מהליגה שלו, ולא במפתיע בחר לפגוע במטרה "קשה", אך בעלת ערך אסטרטגי רב החיסול לא היה פעולת טרור, שכן הוא לא נועד לזרוע פחד ובלבול ולגרור את "הברית הצפונית" לפעולה, אלא הוא נועד להוציא מן הסל את האפשרות הספציפית של שיתוף פעולה בין ארצות-הברית ל"ברית הצפונית". בדיעבד הסתבר, שארגון אל-קאעדה והטליבאן קלעו היטב למטרה כשניסו לזהות מהו האיום המסוכן להם ביותר ולסלק אותו מבעוד מועד. לרוע מזלם חיסולו של מסעוד לא הספיק לשם כך.

סיכום ביניים: הטרור הוא אלימות פוליטית שמיועדת לזרוע פחד ובלבול ולגרור את האויב לפעולה, בלי שיש ביכולתה לגרום לאויב נזק פיסי רציני, או לבטל אפשרויות פעולה שונות מתוך סל האפשרויות שלו. אין פירוש הדבר, שהטרור הוא חסר חשיבות או חסר כוח. הטרור מסוגל בהחלט לזעזע מדינות ומערכות בינלאומיות שלמות. אולם כוחו וחשיבותו של הטרור נובעים כמעט אך ורק מגורמים פסיכולוגיים, לא מגורמים חומריים.

ההבחנה בין כוחות פסיכולוגיים וכוחות חומריים איננה רק דקדוקי עניות של תאורטיקנים אלא יש לה השלכות מהותיות על הפרקטיקה הצבאית. טרוריסט טוב יודע, שאין בכוחו לפגוע פגיעה ממשית באויב. הוא יכול רק לשאוף לכך שיצליח לגרות את האויב לפעול, ולקוות שהאויב יבחר במסלול של הרס עצמי. לכן ברגע שארגון מחליט לאמץ אסטרטגיה של טרור, הוא משתדל להימנע מהתקפות על מטרות שהשמדתן תפגע ישירות ביכולות הצבאיות של האויב (מתוך הנחה שמטרות אלו מוגנות היטב ונמצאות ממילא מחוץ להישג יד). במקום זאת, הטרוריסט יחפש מטרות רכות ולא-מוגנות, שפגיעה בהן תזרע בכל זאת פחד ובלבול מרביים. כך מול "הברית הצפונית" התנהל ארגון אל-קאעדה כצבא, והשקיע את מרצו בהתקפה על מטרה "קשה". מול ארצות-הברית אימץ אל-קאעדה אסטרטגיה של טרור, ולא בזבז את כוחו בניסיון נואל לתקוף מטרה מוגנת היטב כגון הנשיא בוש.

ההחלטה להשתמש באסטרטגיה של טרור משפיעה לא רק על בחירת המטרות, אלא גם על כל ההתנהלות של הארגון. מהמטרות השונות נגזרים דרכי אימון שונות, אימוץ טכנולוגיות שונות והתחשבות בגורמים שונים כאשר מחליטים על עיתוי ואופן ביצוע הפעולה בעוד מי שמתכנן פגיעה פיזית בכוחו של האויב חושב לרוב כמו מומחה ללוגיסטיקה או לאדמיניסטרציה (כך חשבו מתכנני ההתקפות על דרזדן ועל מסעוד), הרי מי שמתכנן זריעת

פחד ובלבול צריך לחשוב כמומחה לתאטרון (כך כנראה חשבו מתכנני המתקפה של 11 בספטמבר).

עניין זה הוא גם המבדיל בין ארגוני טרור לארגוני ביון. נניח שארגון חשאי כלשהו שמפעיל סוכנים בישראל צריך לבחור במה להשקיע את משאביו המוגבלים האם בניסיון להשיג את תוכניות המלחמה של ישראל ברמת הגולן, או שמא בניסיון להפיל את מגדלי עזריאלי? המודיעין הסורי, ארגון ביון הפועל למען מדינה בעלת צבא קונבנציונלי חזק, יעדיף קרוב לוודאי את החלופה הראשונה. סביר להניח, שסדר העדיפויות של הג'האד האסלאמי יהיה הפוך.

האופן שבו זוכרים תושבי העולם את מתקפת 11 בספטמבר מעיד, כי גם האדם ברחוב, ולא רק התאורטיקנים הצבאיים, מבינים זאת היטב. אם תשאלו אנשים מה קרה ב-11 בספטמבר, סביר להניח שאנשים בכל רחבי העולם – בניו-יורק ובקבול, בירושלים ובעזה – יענו, שהופלו "מגדלי התאומים" בניו-יורק. אבל מתקפת 11 בספטמבר כללה לא רק את הפלתם של "מגדלי התאומים", אלא גם שתי פעולות נוספות, שאחת מהן אף זכתה להצלחה מלאה. מדוע איש אינו זוכר את המתקפה המוצלחת על הפנטגון? אילו הייתה מתקפת 11 בספטמבר מתקפה צבאית "רגילה", שנועדה לפגוע ביכולת הצבאית של האויב, הייתה המתקפה על הפנטגון צריכה לקבל את מרב תשומת-הלב. במתקפה זו הושמד חלק מהמפקדה הראשית של האויב ושותקו חלקים נוספים ממנה. מרכז העצבים החשוב ביותר של הפעילות הצבאית האמריקנית ברחבי העולם נפגע. מערכות תקשורת ומאגרי מידע חיוניים ספגו מכה. לפחות חלק מסגל הפיקוד הבכיר ומטובי המומחים נהרגו או נפצעו. איך ייתכן, שהרס שני בניינים המשמשים בעיקר לפעילות עסקית אזרחית, והרג של אנשי בורסה, רואי חשבון ופקידים, שהקשר בינם לבין הצבא האמריקני עקיף ביותר, נתפשו בכל זאת בזיכרון של כל הצדדים כמכה כואבת יותר?

הדבר ייתכן, כי כל הצדדים מבינים באופן אינטואיטיבי שטרור לא נועד לפגוע פגיעה פיזית, ושאינן לשפוט פעולות טרור לפי הנזק המוחשי שהן גורמות הייתי משער, כי במחשבה לאחור היה בן לאדן מעדיף לשגר את המטוס שפגע בפנטגון נגד מטרה תאטרלית קצת יותר סמל שמצטלם היטב בטלוויזיה, כמו למשל פסל החירות.

הבחנה זו חשובה גם למי שנלחם בטרור. כמו הטרוריסט, גם מי שמנסה להילחם בטרור צריך לחשוב יותר כמומחה לתאטרון ופחות כמומחה ללוגיסטיקה. מעל הכול, מי שנלחם בטרור חייב להבין, ששום מעשה של הטרוריסט לא יכול להכריע את המלחמה. הלוחם בטרור הוא היחיד שיכול להביס את עצמו, אם הוא מגיב בצורה לא נבונה על הפרובוקציות של הטרוריסטים.

הטרור מקבל על עצמו משימה בלתי-אפשרית: לחולל שינוי פוליטי מהותי, כשהכוח הצבאי העומד לרשותו הוא אפסי. כדי להשיג את מטרתו הבלתי-אפשרית, מציב הטרור בפני המדינה אתגר בלתי-אפשרי משלו – הוא מבקש ממנה להוכיח, כי היא מסוגלת להעניק ביטחון מוחלט לאזרחיה. תקוותם של הטרוריסטים היא, שהמדינה תיענה לאתגר הבלתי-אפשרי הזה, וכאשר תרתום את כל כוחה העצום למרדף סרק, היא תיצור סערה גדולה הרבה יותר מזו שמסוגל הטרור לייצר, סערה שאולי תטרף מחדש את הקלפים לטובתו של הטרוריסט.

ברוב המקרים כאשר המדינה נענית לאתגר היא מוחצת את הטרור בהצלחה רבה. מאות

ארגוני טרור, קיקיוניים ולא-קיקיוניים, חוסלו בעשורים האחרונים על-ידי מדינות שונות. ישראל למשל הוכיחה בשנים 2002-2004, שאפילו את מסעות הטרור המאיימים ביותר אפשר לדכא בניגוד לדעה רווחת, אפשר בהחלט להביס את הטרור בכוח הזרוע. הטרוריסטים מביאים זאת בחשבון. כיוון שממילא אין להם חלופות אחרות, אין להם מה להפסיד מתבוסה שכזו. אך לעתים הסערה שיוצרת המדינה כאשר היא מפעילה את כוחה העצום נגד הטרור אכן מביאה לערעור הסדר ומשחקת לידי הטרוריסטים. מבחינה זו דומה הטרוריסט למהמר המחזיק "יד" גרועה במיוחד ומנסה לשכנע את יריבו לטרוף את הקלפים מחדש. אין הוא יכול להפסיד מכך דבר, והוא אף עשוי לזכות בכל הקופה.

הנטייה להפריז בחומרת האיום

מדוע שהמדינה תסכים בכלל לטרוף את הקלפים מחדש? באופן תאורטי, כיוון שהנזק שהטרור מסב הוא זניח, מוטב למדינה להתעלם לגמרי מהטרור ומתביעותיו (בייחוד בפיגועי חטיפה ומיקוח), או להגיב עליו בתקיפות ובשקט (כלומר להתעלם ממנו בפומבי ולפעול נגדו בחשאי). אם הטרור הוא איום ללא כוח, הרי מוטב למדינה להיות כוח ללא איום. במקרים רבים, מדינות אכן בוחרות בקווי פעולה כאלה, מתעלמות מהטרור או מגיבות עליו בצורה דיסקרטית. אך מדי פעם קורה, שמדינות מאבדות את עשתונותיהן, מגיבות על הטרור בעוצמה רבה מדי ופומבית מדי, ומחוללות סערה רבתי שמשחקת היישר לידי הטרוריסטים. מה מסביר את רגישותן הגבוהה של מדינות לטרור, את הקושי שלהן להבליג או לפחות לשתוק, ואת נטייתן לאמץ מדי פעם את האפשרות הגרועה ביותר מתוך סל האפשרויות העומד לרשותן (כמו במקרה של הבריטים בפלשתינה או הצרפתים באלג'יריה)?

חלק מהתשובה טמון בעיקרון אוניברסלי ולפיו מערכת שתפקידה להגן מפני איום מסוים נוטה תמיד להציג את הסכנה באופן מופרז. נטייה זו נובעת משתי סיבות: ראשית, העצמת האויב היא תמיד גם העצמת העצמי: ככל שהאיום מפניו אני מגן על החברה גדול יותר, כך גדלה החשיבות שלי. שנית, העצמת האויב מגנה על המערכת מפני ביקורת אפשרית בעתיד. ניקח דוגמה מתחום שונה לגמרי – הגנה מפני רעידות אדמה. סוכנות האחראית להגנה מפני רעידות אדמה תמיד נוטה להפריז בסכנה. אם הסוכנות תצייר את הסכנה כגדולה מכפי שהיא יש להניח שתקבל תקציבים גדולים יותר, יהיה לה כוח ארגוני רב יותר, ויוקרתה בעיני עצמה ובעיני אחרים תגדל. ואם בסופו של דבר יקרה אסון, יוכלו תמיד ראשי הסוכנות לנקות את עצמם מאשמה: "אמרנו לכם", הם יגידו, "הזהרנו אתכם, אבל לא הקדשתם לנו מספיק תשומת-לב ולא נתתם לנו מספיק כסף". אם, לעומת זאת, לא תתחולל רעידת אדמה רצינית, איש לא יבוא בטענות לראשי הסוכנות. מנגד, אם הסוכנות תמעיט בחשיבות הסכנה, היא תקבל פחות תקציבים, יהיה לה פחות כוח ארגוני, ואם בסופו של דבר יקרה אסון – ראשי הסוכנות הם מי שיאשמו במחדל. אם לא תתחולל רעידת אדמה אף פעם, יש להניח, שאיש לא יציין לשבח את התאפקותה וחוכמתה של הסוכנות, שחסכה לאוצר המדינה מיליונים.

נטייה אוניברסלית זו להגזים בגודל האיום היא בעייתית תמיד, כי היא גורמת לבזבז משאבים יקרי-ערך. אך במקרה הספציפי של טרור, נטייה זו הופכת לקטלנית. הפרזה בסכנה הטמונה בטרור מעצימה את האיום הזה, וכך נוצרת נבואה המגשימה את עצמה. כיוון שהטרור הוא נשק פסיכולוגי בעיקרו, ככל שהמומחים למלחמה בטרור מפריזים בחומרתו, כך גדל כוחו האמיתי, ובסופו של דבר הופכות התרעותיהם המופרזות של המומחים לאמת (ואז יכולים מומחים אלה לומר: "אמרנו לכם!").

אך בזאת טמון רק חלק מהתשובה. סיבה מהותית יותר לכך שהמדינה מתקשה שלא להגיב על אתגר הטרור היא, שהמדינה המודרנית מבססת את הלגיטימציה שלה על ההבטחה לתת לאזרחיה ביטחון מלא מפני אלימות פוליטית, והיא חייבת להיענות בפומבי לכל אתגר המופיע בצורה של אלימות פוליטית. שלטון יכול לשרוד קטסטרופות איומות ונוראות, ואפילו להיות אדיש כלפיהן, כל עוד הוא אינו מתחייב להגן מפניהן. לעומת זאת, שלטון יכול להתמוטט בשל עניין פעוט, אם הדבר נתפש כקריטי ללגיטימציה שלו. כך למשל, איש ממלכי אירופה בשנת 1348 לא איבד את כיסאו בשל מגפת הדֶבֶר שקטלה בין שלישי לחצי מהאוכלוסייה, ואיש מהם גם לא התאמץ יתר על המידה למנוע אותה. איש לא חשב אז כי מניעת מגפות כאלה כלולה בתפקידו של מלך. לעומת זאת, שליט שהרשה למינות (הֶרְזִיָה) דתית להתפשט בנחלותיו הסתכן באובדן הכתר.

כדי להבין לעומק מדוע המדינה בת-ימינו מתקשה שלא להגיב על אתגר הטרור, יש לחזור בזמן ולהתייחס לתהליך היווצרותה של המדינה, ולאופן שבו קשרה המדינה את הלגיטימציה שלה בהשגת מונופול על אלימות פוליטית ובריבון המוחלט של המרחב הציבורי מכל אלימות פוליטית זרה.

עלייתה של המדינה ומונופול האלימות

בימי-הביניים היו הממלכות חלשות לאין שיעור מהמדינה בת-ימינו, אך עם זאת חסיונות כמעט לגמרי בפני טרור, מפני שהלגיטימציה שלהן לא הייתה קשורה בהשגת מונופול על אלימות פוליטית. בימי-הביניים היה המרחב הציבורי מלא עד אפס מקום באלימות פוליטית של מאות גורמים לא-ממלכתיים. כמעט כל מאבק פוליטי, ברמה של ממלכה, עיר, מנזר, כפר או משפחה מורחבת, היה מלווה לפחות באופן פוטנציאלי באלימות פיזית היכולת להפעיל אלימות הייתה כרטיס הכניסה למשחק הפוליטי, ו"הזכות לאלימות" הייתה הזכות הבסיסית ביותר של משחק זה (בבחינת המקבילה בימי-הביניים לחופש הביטוי). מי שלא נטל לעצמו זכות זו, נותר מחוץ למשחק, ואילו מי שנטל אותה, ראה עצמו כשחקן עצמאי שאינו כבול לתכתיבים של מלכים וקיסרים. כך למשל, ג'ץ פון ברליכנינגן (Berlichingen), אציל גרמני זוטרי בן המאה השש-עשרה, הכריז פעם מלחמה על העיר קלן (Köln) בשמו של חייט פשוט – בן חסותו של ברליכנינגן – שנעשה לו עוול. הפעולה הצבאית היחידה במלחמה בין ברליכנינגן לקלן הייתה לכידתם של שני סוחרים מן העיר, שהניבה לברליכנינגן רווח נאה. מלחמות כגון אלו היו דבר שבשגרה.

בעינינו עשוי ברליכנינגן להיראות כ"מאפיונר" ותו לא, וה"מלחמה" שניהל כמעשה פשיעה. אולם יש להדגיש, כי פעילותו הייתה פוליטית ולא פלילית גרידא, או נכון יותר – בעולמו עדיין לא הייתה קיימת הבחנה של ממש בין פוליטיקה לפלילים. למרות טענותיהם של אי-אלו מלכים ומלומדים, איש לא האמין אז, כי לנסיכים יש מונופול על אלימות פוליטית, וכי כל גורם המפעיל אלימות בלא אישור מלכותי הוא בבחינת פושע ברון-שוודד, שתקף שיירת סוחרים כיוון שסירבה לשלם לו דמי חסות, לא ראה עצמו כפושע, אלא כגוף פוליטי שיש לו זכות מלאה להשתמש באלימות כדי להגן על האינטרסים שלו. התקפה על שיירת סוחרים נועדה לא פעם להפגין בראש ובראשונה את הזכות הזו ואת המעמד הפוליטי העצמאי של הברון. הרווח הכספי היה בעל חשיבות משנית. דמותו האגדית למחצה של רובין הוד מנציחה את טשטוש הגבולות הזה בין פשיעה לפוליטיקה, ובין אלימות פלילית לאלימות פוליטית.

אוגוסטינוס (Augustinus), גדול ההוגים של ימי-הביניים המוקדמים, משווה בספרו **עיר**

האלוהים בין ממלכה לבין חבורת שודדים. "חבורות השודדים", הוא מקשה,

האינן ממלכות זעירות? גם זו הנה חבורת אנשים, הנשלטת בצו השליט, מגובשת על ידי הסכם חברתי, והשלל מתחלק לפי חוק. ואם תתעצם פורענות זו על ידי הצטרפות פושעים נוספים עד כדי כך שתחזיק בשטחים, תתקין מקומות יישוב, תשתלט על ערים ותכניע עמים, הרי תיטול לעצמה בוודאי את התואר "ממלכה", ובכך תעיד על עצמה שיותר משפחה תאוות הבצע שבה, נתחזקה בה ההפקרות ללא עונש. יפה ונאה ענה שודד הים השבוי לאלכסנדר הגדול, מששאלו המלך מה ראה לשדוד בימים, שכן אמר לו בעזות של הפקר: "מה ראית אתה לשדוד את העולם כולו? אלא מפני שאני עושה כן בספינה קטנה, קרוי אני פיראט, ואילו אתה עושה זאת בצי גדול, ועל כן קורין אותך אימפרטור".

Augustinus, De civitate Dei, IV.4. התרגום מתוך: סופיה מנשה, **הכנסייה הקתולית בימי הביניים: אידיאולוגיה ופוליטיקה**, כרך ב: **כנסייה ומדינה בימי הביניים המוקדמים**, רעננה 2006, עמ' 64)

לא רק האצילים החזיקו בכוחות צבא, אלא גם ערים, כנסיות, מנזרים, גילדות, משפחות חזקות וערב-רב של גורמים אחרים. כאשר מת ראש מנזר, למשל, והתגלע סכסוך לגבי מינוי ראש המנזר החדש, היו הסיעות היריבות – שהורכבו מנזירים, ממשפחות נכבדים מקומיות ומתושבי עיירות סמוכות – עשויות בהחלט להכריע את הסכסוך בכוח הזרוע, או לפחות להפגין את יכולתן להשתמש באלימות כדי שיתייחסו אליהן ברצינות

הזכות לאלימות הייתה כה בסיסית למשחק הפוליטי, עד כי לא פעם היא הייתה הבסיס היחיד לעצם קיומן של ישויות פוליטיות. כיום מקובל לחשוב, שכוחות צבאיים חייבים להיות שייכים לגורם חיצוני כלשהו – מדינה, ארגון בינלאומי, קבוצה אתנית מורדת – וכי זכותם להפעיל אלימות נובעת משייכות זו. אפילו ארגוני טרור מציגים עצמם לרוב כזרוע הצבאית של גורם הנבדל מהם (קבוצה אתנית, מעמד חברתי, סיעה דתית). בימי-הביניים הייתה נפוצה תופעה הפוכה: כוחות צבאיים שלא היו שייכים לאיש הפעילו אלימות בשם עצמם ואם זכו להצלחה, הם הולידו בסופו של דבר ישויות פוליטיות חדשות

דוגמא אחת לתופעה זו היא הכנופיות של שכירי החרב. אלו היו אב-טיפוס לזמנים הצבאיים ולחברות המניות הלוחמניות של העת החדשה המוקדמת ושל חברות האבטחה שעולות כפורחות בימינו. הכנופיות של שכירי החרב היו קבוצות של לוחמים מבני משפחות שונות לאומיים שונים ודתות שונות. הם השכירו עצמם למרבה במחיר, אך לעתים העדיפו לעשות לביתם וביססו אזורי שליטה אוטונומיים, שבהם גבו דמי חסות מהאוכלוסייה. התופעה שאליה התייחס אוגוסטינוס חזרה ונשנתה: כנופיית שכירים הלכה והתעצמה עד שהפכה לבסוף לממלכה. רוברט גיסקר (Guiscard) הנורמני החל את דרכו כמנהיג כנופיה קטנה של שכירים-שודדים בקצה הדרומי של "המגף" האיטלקי, ועסק בפשיטות מקומיות על כפרים ושיירות סוחרים ובגביית דמי חסות משכניו. גיסקר הלך מחיל אל חיל, שטח חסותו הלך והתרחב, עד שהפך לבסוף לכוח החזק ביותר בדרום איטליה, ואף הניח ליורשיו את ממלכת סיציליה – הממלכה המאורגנת וה"מודרנית" ביותר של אירופה במאה השתיים-עשרה. "הפלוגה הקטלאנית הגדולה" (The Great Catalan Company), כנופיית שכירים נוספת, שהתחילה את דרכה בראשית המאה הארבע-עשרה ככוח-עזר לאימפריה הביזנטית המתפוררת, סופה שיסדה לעצמה נסיכות עצמאית באתונה. באיטליה של שלהי ימי-הביניים ותחילת העת החדשה, אחד מכל שני שליטים בקירוב החל את דרכו כמנהיג של גדוד שכירים אפילו את

הצבאות הצלבניים – ובייחוד את אלה של מסע הצלב הראשון והרביעי – אפשר לראות ככנופיות גדולות שלא היו חייבות נאמנות לאף מלך או ממלכה, הפעילו אלימות בהיקף עצום והקימו לעצמן בסופו של דבר נסיכויות רחבות-ידיים.

במציאות זו, שבה גורמים כה רבים הפעילו אלימות פוליטית, לא נותר מקום לטרור. תשתיות השלטון היו כה רעועות, וההתקפות עליהן היו כה תכופות ועזות, עד שכל גורם שלא היה מסוגל לארגן התקפה של ממש על תשתיות השלטון היה מעצם הגדרתו חלש מכדי לעורר פחד. אם בשנת 1150, למשל, היה ארגון טרור אסלאמי רוצח קומץ אנשים בבית-מרזח בלב פלרמו, ומכריז שלא יפסיק את מאבקו עד שמלכיה הנורמנים של סיציליה יסתלקו חזרה לנורמנדיה ויחזירו את סיציליה לתושביה המוסלמים, היה הדבר מעורר גיחוך ולא פחד. כדי להתכוון למאבק כלשהו ברצינות, היה צורך להוכיח, שהגורם הנאבק יכול להשתלט לכל הפחות על כמה ערים ומבצרים – נקודות מפתח בכל מאבק פוליטי. הזירה הייתה מלאה במתחרים כה רבים שעברו את סף הקבלה הזו, שלא היה ניתן להקדיש תשומת-לב למי שלא עבר אותן, וללא תשומת-לב טרור אינו יכול לשרוד. בימי-הביניים טרור לא מילא תפקיד חשוב בפוליטיקה, כי תמיד היו בנמצא צרות גדולות יותר.

בהקשר זה מן הראוי לציין, כי ארגון הטרור המפורסם ביותר של ימי-הביניים – מסדר החשישיים (באנגלית, Assassins) – לא היה כלל ארגון טרור. "חשישיים" היה כינוי גנאי שהדביקו יריבים מוסלמים לכת הניזארית (Nizari), כת שיעית מילנרית שהופיעה בסוף המאה האחת-עשרה בצפון איראן והתפשטה משם לרחבי המזרח התיכון. הניזארים דגלו באידאולוגיה דתית-חברתית מהפכנית, ובעוד שתנועות מילנריות אחרות בהיסטוריה ניסו להחיש את קץ הימים, הניזארים היו חסרי סבלנות עוד יותר. בשנת 1164 הם פשוט הכריזו באופן חגיגי שקץ הזמן הגיע. לרגל המאורע המשמח בוטלו כל האיסורים של החוק האסלאמי, והמאמינים הצטוו להפגין את אדיקותם על-ידי שתיית יין, אכילת חזיר, עריכת סעודות בימי הרמדאן, ותפילה כשגבם פונה לכיוון מכה. שלא במפתיע, הניזארים נרדפו בחמת זעם לא רק על-ידי הסונים, אלא גם על-ידי הזרמים השיעיים המתונים. למרות שאין כל עדויות לכך שהם היו צרכני סמים, הדביקו להם את הכינוי "חשישיים" (כלומר, צרכני חשיש), כינוי שבעולם המוסלמי של ימי-הביניים ציין שחיתות מוסרית באופן כללי (אין שחר לטענה, שסוכנים ניזארים התנקשו בחיי אויביהם תחת השפעת חשיש). מטיפים מוסלמים אורתודוקסיים הכריזו, כי

להרוג ניזארים הוא דבר חוקי יותר מאשר מי הגשם. חובתם של הסולטנים והמלכים היא לכבוש ולהרוג אותם ולטהר את פני האדמה מהזיהום הזה. אין להתערב בהם או ליצור עמם קשרי חברות, ולא לאכול בשר שנשחט בידיהם ולא להתחתן אתם. שפיכת דמו של כופר ניזארי היא פעולה מבורכת יותר מאשר הרג של שבעים כופרים יוונים

כדי להתגונן מפני רודפיהם אימצו הניזארים אסטרטגיה רדיקלית לא-פחות מתורתם הדתית. הם השתלטו על רשת של מבצרים וכפרים באזורים ההרריים והבלתי-נגישים ביותר במזרח התיכון, מצפון איראן ועד הרי לבנון, ושם הקימו תאוקרטיות קטנטנות. חשוב מכך, הם פרשו רשת של סוכנים חשאיים וניהלו מסע מחושב היטב של רציחות פוליטיות, שכונן נגד כל מנהיג פוליטי או דתי, סוני או שיעי, אשר עודד את ההתקפות עליהם. במשך השנים רצחו סוכנים ניזארים כמה מאות מנהיגים ברחבי המזרח התיכון, בעיקר סונים, אך גם כמה שיעים ואפילו נוצרים (כך למשל רצחו הניזארים את קונרד ממונפרה [Conrad of Montferrat], מלך ירושלים בשנת 1192, וגם ניסו כמה פעמים להתנקש בחייו של צלאח א-דין).

הניזארים לא היו ארגון טרור, אלא כוח צבאי שתקף באופן שיטתי ומכוון – ובהצלחה רבה – את המטרות החשובות והמבוצרות ביותר של אויביו: את ראשי השלטון. במציאות של המזרח התיכון בימי-הביניים, ממלכות ואימפריות רבות הוחזקו בשלמותן אך ורק מכוח אישיותו וקשרי משפחתו של השליט, ומותו של שליט די היה בו לא פעם לפורר אימפריה שלמה (כך למשל התפוררה האימפריה האיוג'ית עם מותו של צלאח א-דין). בהתאם לכך, שליטים הקיפו עצמם בסוללות של שומרי ראש ובמנגנוני ביטחון משוכללים. הניזארים היו חזקים דים להתגבר על מנגנוני הביטחון הללו, והם השתמשו ביכולתם בצורה מושכלת. הם בחרו את קורבנותיהם בקפידה רבה, ולאחר השלב הראשוני המהפכני בהיסטוריה שלהם, מטרתם העיקרית הייתה להגן על הטריטוריות שלהם ולהניא אויבים פוטנציאליים מפלישה שיטתית של הטרור המודרני – התקפות אקראיות על מטרות רכות ולא-חינויות – הן ההפך הגמור משיטותיהם של הניזארים. רשיד א-דין סנאן (Rashīd al-Dīn Sinān), "האיש הזקן מההר", ששלט בתאוקרטיה הניזארית בהרי הלבנון בסוף המאה השתיים-עשרה, ארגן בקפידה את רציחתם של מנהיגים סונים, שיעים ונוצרים בסביבותיו, כדי להגן על הטריטוריה שלו מפני כל איום פלישה. כל רצח וניסיון לרצח היה מהלך מחושב היטב במשחק שחמט דיפלומטי. סנאן היה נעלב מההשוואה בינו לבין אוסמה בן-לאדן, מהמר פזיז שגרר את האמריקנים לפלוש לאפגניסטן נגד רצונם ולמוטט את התאוקרטיה היציבה שעל הקמתה עמלו הטליבאן שנים ארוכות.

ככל שהתקרבו ימי-הביניים לקצם ובמרוצת העת החדשה המוקדמת, התפתחו הממלכות למדינות מודרניות. חלק מהותי ביותר מתהליך ההתבססות של המדינה המודרנית היה חיסול כוחם הצבאי של כל סוגי השחקנים האחרים במגרש הפוליטי, יצירת הבחנה ברורה בין פוליטיקה לפלילים והשגת מונופול על השימוש באלימות פוליטית. תהליך זה ידע עליות ומורדות רבות, ובעוד שחקנים אחדים איבדו בהדרגה את הזכות שלהם לאלימות – למשל משפחות האצולה – קמו כוחות חדשים ולקחו לעצמם זכות זו, כמו למשל סיעות דתיות ותנועות חברתיות. עם זאת, גם הכוחות החדשים הללו נטו יותר ויותר לקבל את המונופול של המדינה על שימוש באלימות פוליטית. בניגוד למשפחות האצולה הישנות, הכוחות החדשים לא רצו לשבור את המונופול של המדינה על אלימות פוליטית, אלא להשתלט על המדינה יחד עם המונופול שלה. המצב הנורמטיבי של ימי-הביניים, של מגוון רחב של כוחות המשתמשים באלימות פוליטית במרחב הציבורי, בלי שאחד מהם ישיג, או אפילו ישאף להשיג, מונופול, נתפש יותר ויותר כבלתי-נסבל.

אחרי מסע תעמולה של מאות שנים הצליחה המדינה המודרנית לשכנע את אזרחיה, כי אלימות פוליטית ממלכתית – נוראה ככל שתהיה – היא משהו נסבל, כיוון שהיא מבטיחה הגנה מפני הסכנה הגדולה יותר של אלימות כאוטית לא-ממלכתית. העובדה שהאזרחים הסתגלו לרעיון זה בולטת ביחס הדי-ערכי שמפגינים התושבים הנאורים של מדינות המערב כלפי המצב בעיראק. כל עוד סבלה עיראק מאלימות ממלכתית מאורגנת היטב תחת שלטונו של סדאם חוסיין, הדבר נתפש כמשהו רע, אבל נסבל. לעומת זאת האלימות הלא-ממלכתית של השנים האחרונות נתפשת כדבר-מה שאין הדעת סובלת, ושהקהילה הבינלאומית חייבת להפסיקו. גם במקרים רבים אחרים נתפשות ההתמוטטות של מדינה מסודרת וההתפשטות של אלימות לא-ממלכתית כמצבים שהקהילה הבינלאומית חייבת למנוע (ראו ההתערבות בסומליה, אפגניסטן ולבנון), ואילו התבססותה של מדינה, המפעילה אלימות בהיקף עצום כלפי אזרחיה, נתפשת כמציאות שצריך ללמוד לחיות אתה (למשל

בברית-המועצות או בסין הקומוניסטית).

בחמישים השנים האחרונות הגיע תהליך התבססותה של המדינה המודרנית לשיאו. המדינה הצליחה, לפחות בכמה אזורים, לבסס את מונופול האלימות הפוליטית שלה באופן כמעט מוחלט. המדינה אמנם סובלת עדיין משיעור גדול של אלימות פלילית ואלימות מינית בתוך גבולותיה, אך בניגוד לתושבים ביישויות הפוליטיות הקודמות, תושבי המדינה המערבית המודרנית יכולים לחיות את חייהם כאשר כל חששותיהם מפני אלימות פוליטית מוגבלים לשני מקורות: מדינות זרות והמדינה שלהם.

המונופול על האלימות הפוליטית לא רק העצים את המדינה באופן ישיר, אלא גם הפך למקור לגיטימציה ראשון במעלה למדינה. המדינה המודרנית מצדיקה את קיומה ואת התערבותה בחיי אזרחיה בכך שהיא מספקת הגנה מוחלטת מפני אלימות פוליטית זרה בתוך גבולותיה, ובכך שהיא מאפשרת לנהל מאבקים פוליטיים בתוך גבולותיה ללא אלימות מאבקים על השליטה במדינה עצמה ומאבקים על השליטה בערים, בעיירות, בחברות מסחריות, במוסדות השכלה, בארגונים ציבוריים ופרטיים, יכולים כולם להתנהל במרחב חופשי מאלימות פוליטית אנשים יכולים להשתתף במאבקים אלה בלי שיצטרכו להפעיל אלימות בעצמם ובלי לחשוש שאחרים יפעילו אלימות נגדם. מציאות זו היא הישג מדהים.

הזכות לביטחון ועלייתו של הטרור

קל מאוד להתרגל לדברים טובים. עשורים אחדים של חופש מאלימות פוליטית זרה הביאו לכך, שגם המדינה וגם אזרחיה התרגלו למצב זה והתחילו לראות בו מצב טבעי. המדינה מניחה כמובנת מאליה את יכולתה לשמור על הטריטוריה שלה חפה מכל אלימות פוליטית זרה. האזרחים מצדם תופשים מצב זה כ"זכות טבעית", שהשלטון חייב לספק להם. החברה, הכלכלה והפוליטיקה במדינה המודרנית הסתגלו גם הן למצב, שבו רק המדינה מסוגלת להפעיל אלימות פוליטית, והן מתנהלות על בסיס ההנחה שמצב זה יתקיים לעד. שורת תמימות-דעים בין האזרחים לשלטון על כך, שכל חריגה ממצב זה תערער על הלגיטימציה של המדינה ועל עצם קיומה.

זהו בדיוק הרקע לעלייתו של הטרור ולהצלחותיו. החלל הריק, שנוצר כאשר גברה המדינה בדי עמל על כל אלימות פוליטית זרה, משמש כתיבת תהודה המעצימה אלפי מונים כל פעולת טרור, קטנה ובלתי-מזיקה ככל שתהיה. איסתרא בלגינא קיש קיש קריא: המדינה היא הלגינא – אותו כד ריק מאלימות פוליטית זרה – והטרור הוא המטבע הקטנטן שמקשקש בה בקול גדול. ככל שהכד ריק יותר, כך המטבע יקשקש בקול רם יותר. באופן פרדוקסלי, דווקא מפני שהמדינה המודרנית חזקה לאין שיעור מהממלכה בימי-הביניים, ודווקא מפני שהיא הצליחה לבסס מונופול כמעט-מוחלט על אלימות פוליטית, הרי כוח מזערי, שלא היה מאיים כלל על ממלכה בימי-הביניים, די בו לזעזע את המדינה המודרנית. ככל שקשה להפעיל אלימות פוליטית בשטח שבו שולטת מדינה מודרנית, כך אלימות בהיקף קטן מאוד יכולה ליצור מצב "בלתי-נסבל" ולגרור לטלטלה רצינית.

המדינה הבטיחה פעמים כה רבות, שהיא לא תסבול שום אלימות פוליטית בתוך גבולותיה, עד כי אין לה ברירה, אלא לראות בטרור עניין "בלתי-נסבל" שיש לחסלו ויהי מה. האזרחים מצדם הורגלו לראות ב"זכות לביטחון" משהו כה בסיסי ומוחלט, עד כי גם פגיעה סמלית במונופול הממלכתי על האלימות מעוררת בהם פחדים קמאיים ונוטעת בהם את ההרגשה,

שאם לא ייעשה דבר-מה דרסטי, יחזור לטרור "מצב הטבע" ההובסיאני, והסדר החברתי, הכלכלי והפוליטי יקרוס. מכאן הזיקה בין טרור לתאטרון: הדבר החשוב איננו הנזק הממשי שגורם הטרור, אלא הפגיעה הסימבולית במונופול הממלכתי על האלימות (יש מי שיאמר, שההפרה הסימבולית מאפשרת למדינה לשוב ולתקן, באופן סימבולי לא-פחות, את הכלים השבורים, ולהמחזיז בכל דור ודור מחדש את הנרטיב המכונן שלה. כך, אפשר לטעון, משיב הטרור טובה תחת טובה למדינה).

לשם השוואה: הסכנה הנשקפת לאזרחים מאלימות מינית חמורה לפחות כמו הסכנה הנשקפת להם מטרור פוליטי. אולם, המדינה מעולם לא תבעה מונופול על אלימות מינית ולא הבטיחה הגנה מוחלטת מפניה. לכן אנס או בעל מכה אינם מערערים על הלגיטימציה של המדינה, ואפשר לפיכך לראות בהם דבר-מה טבעי, שצריך ללמוד לחיות אתו.

לסיכום, המדינה המודרנית חשופה לאיום הטרור בעיקר בשל האופן שבו היא מצדיקה את קיומה ובשל ההבטחות המפליגות שהיא נותנת לאזרחיה. ייתכן, שמתוך ניסיון לעמוד בהבטחות אלו, תיאלץ המדינה לעבור שינויים מרחיקי לכת, להקים מנגנוני ביטחון חדשים ולחוקק חוקי ביטחון חדשים. אולם המלחמה בטרור, אף אם נמרצת ויעילה, עשויה להיות מלחמה סיזיפית. שכן, ככל שהמלחמה בטרור מתקדם ואזרחי המדינה יתרגלו לביטחון פנימי רב יותר, כך יצטרכו הטרוריסטים לחולל פחות ופחות נזק כדי לעורר יותר ויותר זעזוע ייתכן, שהמדינה פשוט תפסיק להבטיח לאזרחיה ביטחון מושלם מפני אלימות פוליטית זרה. כפי שהאזרחים מתבקשים להסתגל לחיים (ולמוות) עם אלימות מינית, תאונות דרכים, מחלות קשות וסתם מוות מזקנה, כך הם יתבקשו להסתגל לחיים גם עם טרור. הנכונות לחיות עם רמה מסוימת של חוסר ביטחון תעקר את הטרור מכוחו בצורה יעילה יותר מכל דבר אחר. תסריט אפשרי אחר הוא, שיתרחשו בעולם זעזועים מרעישים הרבה יותר – כתוצאה מהתנגשות בין מעצמות, שואה גרעינית או משבר אקולוגי – ואיש כבר לא יוכל לשמוע את המטבע הקטן שמקשקש בכד.

ומה לגבי טרור גרעיני? ביום שבו ארגונים שאינם מדינה ושאינם רוצים להקים מדינה, ירכשו נשק להשמדה המונית, יקיץ הקץ על המדינה המודרנית. אולם אז, יש להניח, ייעלם גם הטרור או ייאלץ לשנות את צורתו, כמו טפיל שמת עם מות המארח שלו. נשק גרעיני יאפשר לארגונים לא-מדינתיים לשבור את מונופול האלימות הפוליטית של המדינה המודרנית באופן ממשי ולא רק באופן סמלי. בלי מונופול זה, המדינה כפי שאנו מכירים אותה כיום תיעלם. עם זאת אפשר אף להניח, שארגונים לא-מדינתיים שיעמוד לרשותם נשק גרעיני לא יפנו לדרך הטרור, אלא יוכלו לנהל מלחמות של ממש, שמטרתן פגיעה ישירה בתשתיות השלטון ובכוחו של האויב. כך למשל, אם הג'האד האסלאמי ישיג נשק גרעיני, הוא לא יצטרך עוד להשתמש בטרור כדי לגרור את ישראל לשימוש לא-מושכל בכוחה. הוא יוכל לנהל מולה מלחמת שמד. ישראל מצדה, אם תעמוד מול איום שכזה, תהא חייבת לנהל מלחמה טוטלית, שונה במהותה מהמאבק בטרור, או שתחדל להתקיים.

קשה לדעת כיצד תיראנה המלחמות בעתיד, אם וכאשר לפחות אחד מן הצדדים יהא ארגון שאיננו מדינה אך שמסוגל להפעיל אלימות בהיקף עצום – אין ספק, שיהיו אלו מלחמות שונות מאוד ממערכות הטרור והאנטי-טרור של סוף המאה העשרים ותחילת המאה העשרים ואחת. אם אכן יהא העולם בשנת 2050 מלא בכל מיני "רובין הוד" בעלי נשק גרעיני, כפי שמבאים חוזי השחורות, הרי מי שייפול קורבן למאבקי הצדק שלהם ייזכר בגעגוע מהול

בפליאה בעולם המערבי של ימינו, ולא יוכל להבין כיצד אנשים שחיו בסביבה כה מוגנת
מאלימות פוליטית הרגישו בכל זאת מאוימים כל-כך.

ד"ר יובל נח הררי מלמד היסטוריה צבאית של ימי-הביניים והעת החדשה בחוג להיסטוריה
כללית באוניברסיטה העברית בירושלים.

דוא"ל: ynharari@mcc.huji.ac.il

לקריאה נוספת:

עידן פנחס (עורך), **היבטים על טרור ומאבק בטרור**, סדרת "האוניברסיטה המשודרת",
תל-אביב 2004.

ברברה טוכמן, **ראי רחוק: המאה הארבע-עשרה הרת הפורענויות**, תרגמה כרמית גיא,
תל-אביב 1995.

Kenneth Fowler, *Medieval Mercenaries*, vol. 1: *The Great Companies*, Oxford 2001.

David Fromkin, "The Strategy of Terrorism", *Foreign Affairs*, 53:4 (July 1975), 683-698.

Azar Gat, *War in Human Civilization*, Oxford 2006.

Yuval Noah Harari, *Special Operations in the Age of Chivalry, 1100–1550*, Woodbridge
2007.

Richard W. Kaeuper, *Chivalry and Violence in Medieval Europe*, Oxford 1999.

Robert D. Kaplan, *Imperial Grunts: The American Military on the Ground*, New York
2005.

John Keay, *The Honourable Company: A History of the English East India Company*,
New York 1994.

Michael Mallett, "Mercenaries", in: Maurice H. Keen (ed.), *Medieval Warfare: A History*,
Oxford 1999, 209-229.

Charles Tilly, *Coercion, Capital, and European States, AD 990–1992*, Oxford 1990.

Martin Van Creveld, *The Rise and Decline of the State*, Cambridge 1999.